
Burgenland, mint nemzetközi határrégió a XX. és XXI. században

A munka az 1921-ben Burgenland néven a fiatal Osztrák Köztársaságba be-tagozódott kilencedik szövetségi tartomány 90 éves fennállásáról igyekszik komplex képet festeni, bemutatva a határrégió nemzetközi viszonylatban is egyedi helyzetét. Az eddigi kutatások gyakran marginálisan adtak hírt Burgenlandról. Korábban kifejezetten a határ genezisével foglalkoztak, miközben 1945-től a tartomány átfogó, regionális történelmi bemutatása hiányos maradt. A 2011-es emlékévként alkalmat adott arra, hogy a burgenlandi külső határ fejlődéséről, a XX–XXI. század változatos – bilaterális és nemzetközi – eseményeinek kontextusába ágyazva kiterjedt leírást adhassanak.

A könyv kézhezvételekor már annak színei is beszédesek, hiszen a piros-arany színválasztás – Burgenland tartományi zászlajára és címerére utalva – jól vizualizálja a tanulmánykötet központi témáját. A könyv három előszót, 6+2 tanulmányt, valamint egy utószó jellegű kitekintést tartalmaz. A tanulmányok szerzői egytől-egyig a téma jeles szakértői, akik Burgenland 90 éves történetét kronológiai sorrendben, a határváltozások jellegének, a régió részproblémáinak megfelelően, arányosan dolgozzák fel. A tartomány életében döntő jelentőségű időszakokat – 1919–24, 1938–45, 1989–90 – részletesebben fejtik ki. Sokszor a magyar történelemből jól ismert események sokkal árnyaltabb képet kapnak azáltal, hogy az osztrák oldal nézőpontjából is megismerhetjük a történéseket. A tanulmánykötetben a folyószöveg „monotonitását” több esetben is illusztrációk törik meg. A kezdő tanulmányban – a határkérdés kapcsán – két térképrészlet is könnyíti az eligazodást. Emellett fekete-fehér pillanatképek, a magyar oldalról közismert „életképek” teszik szemléletessé az egyes tanulmányokban leírtakat.

A kötet első tanulmánya Burgenland létrejöttének időszakát mutatja be. *Richard Lein Burgenland „befogadása” 1919–1924* című értekezésében az első világháború és az OMM összeomlásának következményeivel, (Német-) Ausztria – 1900-as évekre visszavezethető – nyugat-magyarországi területi igényével foglalkozik. Külön alfejezetben tárgyalja az 1918-ra két egymástól független

állam – a Magyar (Nép)köztársaság és a (Német-) Osztrák Köztársaság – ellentétes törekvéseinek, követeléseinek és nyilatkozattételeinek sorát, majd újabb fejezetben tér ki a Párizs-környéki béketárgyalásokra. Az osztrák nézőpont bemutatása után jellemzi a Saint-Germain-ben kötött osztrák békeszerződést (1919. szeptember 10.), és kitér a „szláv-folyosó” tervére, illetve a korridor elleni olasz fellépésre is. A magyar nézőpont ismertetését követően bemutatja a Trianonhoz vezető út tárgyalásait, a diplomáciai kudarckokat, a határmenti lakosság körében végzett célirányos propaganda tevékenységet is, végül az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződést. Ezután külön fejezetben tárgyalja a békediktátum területátadásra vonatkozó pontjainak „ellenszegülő” és annak betartását késleltető magyar oldal, valamint a vele szemben álló – a szerződés teljesítését az antantnál egyre-másra követelő – osztrák fél megélénkülő konfrontációit, majd viszonyuk elmérgesedését. Ennek során kifejti Karl Renner osztrák kancellár és Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter – sokak által megkérdőjelezett – közeledését, majd az Olaszország irányába tett hasonló megállapodási törekvéseket, továbbá a tervezett átadás megakadályozására készülődő magyar ellenállás kérdését is. A soproni kérdés mellett kitér a tanulmány IV. Károly visszatérési kísérleteire, Ausztria élénkülő Anschluss-tervére, valamint a nyugat-magyarországi terület átadása körüli osztrák-magyar fegyveres konfliktusokra is. A zárófejezet ismerteti az 1921. október 13-án kelt velencei jegyzőkönyvet, a decemberben tartott soproni népszavazást, végül Burgenland 1922. január 1-jei osztrák birtokbavételének jellemzőit.

A második tanulmányt „*Burgenland a két világháború közötti időszakban*” címmel Klaus Koch készítette. Értekezése kapcsán ki kell emelni, hogy a Burgenland-kérdésben elsősorban a diplomácia szintjére – jegyzőkönyvekre, táviratokra, üzenetváltásokra, feljegyzésekre – összpontosít. A munka az 1918–21 közötti időszak politikatörténeti eseményeit vázolja fel, miközben foglalkozik a Burgenland név 1921-es megszületésével, Sopron elvesztése miatt 1925-ig tartományi központtá lett Savanyúkút, majd Kismarton státuszával. Kitér arra, hogy az új határvonás ellenére a két közép-európai szomszéd között – politikai viták és ellenségeskedés helyett – viszonylag jó államközi kapcsolatok alakultak ki, és hogy e területsáv kérdése az 1920-as évek végére már alig játszott szerepet. Erre bizonyosságul említi meg Bethlen István magyar miniszterelnök 1922. januári látogatását Bécsben, Schober osztrák kancellár meghívására, azt követően, hogy Ausztria 1921. december 16-án Csehszlovákia képviselőivel aláírta – a több ország részéről is heves reakciót kiváltó – ún. lanai egyezményt. Koch utal arra is, hogy 1928 végén Seipel kancellár és Bethlen találkozója után, a Budapest – Bécs között kiéleződő ellentétek teljesen elsimultak.

Karlo Ruzicic-Kessler Burgenland a második világháborúban című tanulmányában egy háborús, kisebbségekkel szembeni atrocitásokkal, le-tartóztatásokkal, kényszermunkával sújtott régió képét festi le. Kitér arra, hogy az Anschlusst követően Burgenland 1938-ban önálló tartományként megszűnt létezni. A tartomány nevét az 1938. október 1-jén kelt terület-módosító-törvényben (Gebietsveränderungsgesetz) említették meg utoljára. A Harmadik Birodalomba betagozódott területként nemcsak a náci hábo-rús és faji politikájával szembesült, hanem a német birodalom közvetlen külső határaként, 1945-ben a Vörös Hadsereg invázióját is átélte. Kessler foglalkozik az Anschlusst követő tartományi újjáalakítással, Ausztria hét körzetre való felosztásával, melyből Burgenland két körzet irányítása alá került. Kessler kifejti, hogy a körzetvezetőnek kijelölt – az NSDAP legfel-sőbb vezetésénél elismerésre szert tevő – Tobias Portschnak nagy szerepe volt abban, hogy Ostmark-on belül Burgenland a Birodalom védekező, el-hárító pozíciójába, „a zárt német élettér keleti védőbástyájának” (Bollwerk) szerepébe került. Külön fejezetben tér ki arra is, hogy miként érvényesült az osztrák zsidókkal és a fajilag ugyancsak alsóbbrendűnek tekintett horvá-tokkal, magyarokkal, valamint az antiszociálisnak és „fajtól idegen – nem autogén – vér” jelzővel minősített „roma és sinti” cigányokkal szembeni ki-sebbségi politika, és mindez miként vezetett az utóbbiak véres üldöztetésé-ig. Kessler hangsúlyozza, hogy a náci megsemmisítő gépezete a lakosság körében azért talált elfogadásra, mert a cigányok évszázadokon keresztül ki voltak közösítve a társadalomból, így a többségi lakosság a romák és sintik sorsa iránt nem érdeklődött, pláne nem szállt síkra értük. Kessler a „cigány-kérdés” kapcsán is kiemeli Portschny szerepét és felelősségét, aki komoly veszélynek – „az északi faj sírásójának” – tartotta a romákat és sintiket, ab-ban az időpontban – 1938 augusztusában –, amikor „rajta kívül még egyet-len ember sem gondolt kitelepítésükre vagy koncentrációs táborokba kül-désükre”. Kitér a cigányság sorsára, deportálásukra Dachau, Buchenwald, Ravensbrück lágerébe, valamint a kényszermunkára, a vád nélküli őrizetbe vételekre, mindenféle nyilvántartás nélkül meggyilkolásukra. Emellett le-írja a burgenlandi cigányok számára felállított lackenbachi átmeneti me-nekülttáborban történeteket, majd sokuk lengyelországi megsemmisítő-tábo-rokba deportálását. Végül említést tesz a romák és sintik számára „végső megoldást” jelentő 1943. január 29-én elrendelt Auschwitz-Erlaß-ról is. Önálló alfejezet foglalkozik az ún. Délkeleti Fal (Südostwall) felépítésé-nek jelentőségével. A Hitler által 1944 nyarán elrendelt védelmi-rendszer kiépítéséhez – a légerek foglyaitól, a népfelkelőkön, hadifoglyokon, zsidó munkaszolgálatosokon és önkénteseken át, a vendégmunkásokig, valamint

a HJ-csoportjaiig – az utolsó „emberi tartalékokat” is bevetették. A munkásokkal szembeni brutalitás részletezésekor példaként kiemeli a Rohonc várában 200 bebörtönzött munkaképtelen zsidóval szemben lezajlott megszárlást is.¹ A tanulmány utolsó részfejezetei a Burgenlandot 1943-tól elérő háborúról, az előrenyomuló Vörös Hadseregről, valamint a szovjet invázió előtti halálmenetekről szólnak, amikor zsidók ezreit indították útnak a mauthauseni és az ebensee-i koncentrációs táborok felé. Végül Kessler kitér a Balaton környéki utolsó náci offenzívára, melyben a német csapatok átütőereje teljesen meggyengült, így megnyílt az út a szovjetek számára.

A negyedik tanulmányban *Bettina Hofmann* „1956 a magyar határon: A szögesdrót leomlik címmel” a vasfüggöny lebontásának, majdnem elfeledett történetét, döntéshozatali útját világítja meg. Tanulmányában foglalkozik az osztrák–magyar kapcsolatok 1953–55 közötti konszolidációjával, a II. világháború után négyhatalmi megszállás alá került Ausztria, benne a szovjet megszállási övezetté nyilvánított Burgenland helyzetével. Megemlítve a hosszú tárgyalások után 1955. május 15-én – a Varsói Szerződés létrejötte után egy nappal – aláírt osztrák államszerződést is. Emellett kitér a Sztálin 1953-as halála után idehaza Nagy Imre miniszterelnöksége alatt kezdődő „új szakaszra”, melyben az ország – rövid időre ugyan, de – elfordult a sztálinizmustól és diplomáciailag egyre inkább közeledett Ausztriához. Röviden részletezi az 1955 ősziig meglehetősen feszült osztrák–magyar kapcsolatok javulását, gondolva itt pl.: a kishatárforgalomról szóló tárgyalásokra, az utazási és vízumszabályok enyhítésére, a ki- és beutazási engedélyek beszerzésének könnyítésére. Ugyanakkor Hofmann kitér a vasfüggöny lebontásában szerepet játszó határincidensekre, az aknák okozta balesetekre. Külön fejezetben tárgyalja a 1955. október 18-i Lovászd (Luising) melletti esetet, mely végső indokot szolgáltatott egy közös osztrák–magyar határbizottság felállításához, melynek működése az első, decemberben Szentgottárdon tartott találkozót követően állandósult. Végül leírja, hogy a határon miképpen vetettek véget a „lövöldözéseknek”, valamint, hogy az 1940-es évek vége óta emelt vasfüggöny miképpen jutott el „első lebontásához”, az 1956-os májusi első nyitáshoz, a határzárak eltávolításához, az aknák felszedéséhez. Ezen átjárható határ rövidtávú jelentőségét is részletezi 1956 késő őszién. Éppen akkor, amikor már sokak számára világossá vált, hogy a forradalmat a szovjet túlerő leveri és az országra ismét sötét korszak köszönt. Ekkor kb. 180–200 ezer ember menekült nyugatra – a semlegességének első évfordulóját ünneplő – Ausztria felé. 1957 januárjától a menekü-

¹ Ennek a rohonci tragédiának az autobiográfiai, szépirodalmi feldolgozását írta meg *Sacha Batthány: És nekem mi közöm ehhez?* címmel. (Helikon Kiadó, Budapest, 2016.)

lőknek új útvonal után kellett nézniük, mivel a szovjetek ellenőrzésük alá vonták a térséget, így a merev határkormányzatot gyorsan helyreállították. A kormány elrendelte a határ újbóli lezárását, drótkerítések felhúzását, újraaknásítást, amellyel közel 40 évre leereszkedett az „új vasfüggöny”.

Az soron következő ötödik tanulmányban *David Schriffl* „*A vasfüggőnynél: Burgenland és a szlovák határ 1945–1968*” címmel² a tartomány (Cseh)szlovákiával közös külső határára helyezi a hangsúlyt. Schriffl már tanulmánya első mondatában feloldja a címben – a „szlovák” határ kapcsán – érzékelhető ellentmondást. Értekezésében azon időszakot helyezi középpontba, amikor Bécs és a csehszlovák Prága központi kormányzata között meglehetősen feszült kapcsolat alakult ki, és ennek következtében e határszakasz mindig is viszonylag eleven maradt, melyet a cseh-morva határszakasszal összehasonlítva tesz világossá. Többek között beszámol a területi követelésekről, a határincidensekről, a vasfüggöny osztrák-szlovák szakaszáról, annak leépítéséről. Emellett szól a határátkelésekről, az átmenő forgalomról, a térség kihatárforgalmú autonóm szabályozásáról, a nyugati látogatók számára kizárólagos turisztikai nyitásról, összességében a Varsói Szerződés csapatainak invázióját megelőző történésekről.

A hatodik, és a tartomány kronologikus történetét feldolgozó tanulmányok sorában egyben az utolsó, *Maximilian Graf* „*A világ Burgenlandra tekint, 1989. A határ képének megváltozása*” című értekezése. Ebben az 1989-es határnyitásra helyeződik a hangsúly, az osztrák–magyar, az osztrák–keletnémet kapcsolatok, valamint ezen év világpolitikai szituációinak kontextusába illesztve. Graf kitér a határnyitás külpolitikai kontextusára, Gorbacsov politikájára, a glasznosztj és peresztrojka programra, illetve Lengyelország és Magyarország 1980-as évekbeli „mozgolódására”. Ezen belül szól az egyre válságosabb körülmények miatt kialakult lengyel sztrájkhullámról, a szolidaritás mozgalmáról, a kerekasztal-tárgyalásokról, valamint a „legvidámabb barakk” és „gulyáskommunizmus” jelzővel illetett magyar kommunizmus mögötti komoly államadóságról és külföldi hitelekről. További előzményként kitér az osztrák-keletnémet és az osztrák-magyar kapcsolatokra, utóbbi kapcsán a kiutazási korlátozások fokozatos enyhítésére, aminek 1988-tól Burgenland is tanúja lehetett, mivel a keletről meginduló ún. „bevásárlóturizmus” hatására elképzelhetetlen tömeg érkezett a tartományba. Ezek után Graf a vasfüggöny kapcsán – mely éppen az észak-burgenlandi szakaszon kapta

2 Schriffl értekezése a 2012-ben – *Tote Grenze oder lebendige Nachbarschaft?: Österreichisch-slowakische Beziehungen 1945–1968* (Kihalt határ vagy eleven szomszédság?: Osztrák és szlovák kapcsolatok 1945–1968) – címmel megjelent, közel 550 oldalas monográfiájában részletesebben is olvasható.

első „repedését” – felidézi az 1989. május 2-án Hegyeshalomban, nemzetközi sajtótájékoztató keretében tett bejelentést a magyar–osztrák határon felépített határzár felszámolásáról. Majd feleleveníti az 1989. június 27-i eseményeket, amikor – nagy sajtó nyilvánosság közepette – Horn Gyula és Alois Mock Sopron mellett szimbolikusan is átvágta a vasfüggönyt. Ezt követően kiemeli a Fertőrákos közelében augusztus 19-én kezdődő „páneurópai piknik” főbb mozzanatait, benne a 3 órás időtartamra Szentmargitbánya és Sopronkőhida között ideiglenesen megnyitott határral, ahol több száz NDK-állampolgár – a határőrök kezdeti tanácsalanságát, majd a még érvényben lévő fegyverhasználat megtiltását kihasználva – szökött át Ausztriába, majd onnan az NSZK felé. Graf kitér az NDK-s állampolgárok kérdésére, közülük több százan még a pikniket követően átjutottak a „zöld határon”. Ezzel kapcsolatban kiemeli a Németh Miklós, Horn Gyula – Helmut Kohl és Hans-Dietrich Genscher 1989. augusztusi gymnichi tárgyalását is. Aminek következtében 1989. szeptember 11-től – felfüggesztve az 1969-ben kötött magyar–NDK megállapodás határátlépésre vonatkozó pontjait – a kormány engedélyezte a Magyarországon tartózkodó és az NDK-ba hazatérni nem kívánó keletnémet állampolgároknak, hogy átutazhassanak egy olyan országba, ahol hajlandóak befogadni őket. Mindezen események – a november 9-én leomló berlini fallal együtt – nagy szerepet játszottak a keleti blokk összeomlásának felgyorsulásában és a határok megnyílásában.

A határon túl cím alatt külön blokkra osztott utolsó két tanulmány egy visszatérő témáról ad egyfajta kitekintést, mégpedig az Ausztria történetében is megszilárdult migráció különböző megnyilvánulási formáiról. Az első értekezésben *Barbara Lass* „Az amerikaiak és a burgenlandiak – egy különleges történet” címmel a migráció általános tényezőivel és Burgenlandra gyakorolt speciális hatásával foglalkozik. Személyes tapasztalatok alapján az amerikaiak és a burgenlandiak között a mai napig fennálló külkapcsolatokra koncentrálnak. Abból indul ki, hogy a vándormozgások és a migráció emberemlékezet óta létezik, hiszen az emberek a legkülönbözőbb okokból egyik helyről a másikra költöznek, hogy ott megpróbáljanak egy jobb életet felépíteni. Ezt követően röviden kitér Ausztria 1995-ös EU-s csatlakozására, a négy alapszabadság elvére, mely új helyzetet teremtett a mobilitás terén. Ezután az egyes alfejezetekben részletesen sorra veszi a burgenlandi vándormozgások válfajait, kezdve a szezonális vándorlással és a munkával kapcsolatos migrációval (ingázással) át, a tengerentúlra való kivándorlással. Utóbbi kapcsán külön fejezetben tér ki az indítékokra, a taszító- és vonzóerőkre, melyek közül számba veszi a földrajzi helyzetet, Burgenland határhelyzetét, egy országhoz való tartozásának tudatát, a gazdasági helyzetet és

a tartomány sokszínűségét. Ezt követően újabb fejezetben írja le az Amerikába való kivándorlás fázisainak – 1875–1914 és 1919–39 közötti, valamint az 1949 utáni – jellemzőit. Végül kitér az ún. „Little Burgenland” jelenségre az USA nagyvárosaiban, különösen Chicagóban, valamint a különböző egyesületekről is beszámol, melyek új hazájukban – ahol még ma is több mint 100 ezer leszármazottjuk él – összekötik a burgenlandiakat.

Ezt követően a „*Túl kevés az élethez és túl sok a halálhoz – A burgenlandiak Amerikába vándorlása a két világháború között*” című – tanulmányban Philipp Strobl részletes áttekintést ad 1919–1939 között a burgenlandiak Amerikába történő kivándorlásáról. Szól a burgenlandiak két világháború közötti helyzetéről régi hazájukban, majd átkelésükről és megérkezésükről az új hazába és az „új kezdetről”, valamint ezen „nyugtalan betolakodók” társadalmi integrációjáról az Egyesült Államokban.

A kötetet David Pruonto a „90 éves Burgenland – Határból Európa közepévé” című kommentárja és kitékintése formálja egészé. Pruonto a tanulmányok lényeges elemeire összpontosítva röviden – három alfejezetben – összefoglalja, némely ponton kiegészíti a kötetben leírtakat. Lényegesen újat az eddigiekhez képes, az utolsó – Kilátások című – alfejezetében hoz, mivel az 1989/90-es határnyitás óta eltelt évek fő mozzanatait emeli ki. Szót ejt Ausztria 1995-ös EU-s csatlakozásáról, melynek értelmében Burgenland – a 2004-es bővítésig – az EU keleti határa lett. Ezt követően kitér a 2007-es schengeni bővítésre, mely még 2011-ben, Burgenland 90. évfordulóján sem jelentett valóban nyitott határt, mivel az osztrák hadsereg többször járőrözött az időközben ellenőrző pontoktól megszabadított határon. Tulajdonképpen Burgenland napjainkban tapasztalja meg, hogy milyen Európa közepén országhatárként ugyan, de fizikai határok nélkül élni.

Burgenland elmúlt 90 éve során sok mindent megélt. Az egykori Német-Nyugat-Magyarország az OMM területeként a két birodalomfél „határán”, de mégis centrális helyzetben helyezkedett el. Mindezt az I. világháború végérvényesen felszámolta. A terület határmenti régióvá vált, annak minden előnyével, de sokkal inkább hátrányával együtt, melyből a XX. században sokkal több jutott.

Burgenland történelmi fejlődését 1921-et követően mindig is határhelyzete határozta meg. Ahogy változott a nemzetközi történelem, úgy változott a tartomány határ-szerepköre is. Eleinte két első világháborús vesztes ország határa volt, melyek egykoron évszázadokon keresztül egy dinasztia irányítása alatt álltak. A határ igazi elválasztó szerepe csak 1935-től kezdett kibontakozni. Ezúttal két nagy ideológia és világtrend, a nácik és a bolsevikok tűzharcainak mezsgyéjére került.

Ezt követően, Ausztria négyhatalmi megszállása idején, Burgenland szovjet érdekszféra lett. Az antifasiszta nagyhatalmak az 1943-as moszkvai nyilatkozatban az 1938-as határokat állították helyre, csak hogy a szövetségesek között kialakuló feszültségek gátat szabtak a fejlődésnek. Ausztria a leereszkedő vasfüggöny két oldalára, a szembenálló két nagyhatalmi tömb összeütközéseinek középpontjába került. A változást Sztálin halála, majd az ezt követő enyhülést mutató politika jelentette. A szovjetek bizonyos feltételek mentén hajlandóak voltak tárgyalni, aminek következtében 1955 májusában megszületett az osztrák államszerződés.

Az immár független és semleges Ausztria tartományaként Burgenland a szovjet megszállás alatt álló Magyarország közvetlen nyugati szomszédja lett, így Burgenland keleti határára 50 évre fizikai valójában is lehullt a vasfüggöny. Mindez 1956-ot követően komoly társadalmi, gazdasági, valamint ipari veszteséget okozott a térségben, mely ezáltal még inkább periférikus helyzetbe került.

Burgenland végül 1989-ben a határnyitásból sem maradhatott ki. Ha már eddig csak hátrányok érték, akkor ettől kezdve igyekezett profitálni határmenti helyzetéből. Mindez manapság láthatóan sikerült is, hiszen a napjainkban fennállásának 96. évét ünneplő Burgenland ugyan nem Ausztria legfejlettebb tartománya, de az ország gazdasági fejlődésében – haladási dinamikáját tekintve – élenjáró területté vált.

Burgenland és Nyugat-Magyarország kérdéskörét a hazai szakirodalmi kutatás önállóan szinte alig érinti. Többségében a világháborúk, Trianon, a soproni népszavazás, Ausztria története, az 1956-os menekültek, valamint az 1989-90-es határnyitás és esetlegesen a nyugat-magyarországi régiókutatások kapcsán kerül előtérbe. Idehaza hiányzik a nyugati határrégió XX. és XXI. századi történetének – magyar és osztrák oldalról is egybevetett – szisztematikus feldolgozása. Ezen a téren az osztrák oldal már komoly előnyökre tett szert és sokkal nagyobb eredményeket ért el, melyet a bemutatott tanulmánykötet is kiválóan reprezentál.

Maximilian Graf – Alexander Lass – Karlo Ruzicic-Kessler (Hgg.): *Das Burgenland als internationale Grenzregion im 20. und 21. Jahrhundert* (Burgenland, mint nemzetközi határrégió a XX. és XXI. században). Neue Welt Verlag, Wien, 2012. 240 o. ISBN 978-3-9503061-4-9

Nagy Adrienn